

UOT 327(4/9);930.22(4/9); 327; 351.78; 504.4/8; 614.8

F.D.Hümbətov

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyası

fuad.humbatov@eco.gov.az, fuad.humbatov@mail.ru

COP29 ZAMANI ƏLDƏ EDİLMİŞ TARİXİ NƏTİCƏLƏR VƏ KARBON QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ALƏTLƏRİ, MEXANİZMLƏRİ HAQQINDA

<https://doi.org/10.30546/170899876.73.02.2025.037>

Açar sözlər: *iqlim diplomatiyası, mitiqasiya, adaptasiya, iqlim maliyyələşməsi, karbon qiymətləndirilməsi alətləri, karbon ticarəti, karbon vergisi, Sərhəddə Karbon Tənzimlənməsi Mexanizmi (CBAM)*

Məqalədə karbon qiymətləndirilməsi alətləri və mexanizmləri baxımdan, Bakı şəhərində 2024-cü ildə uğurla təşkil edilmiş BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasında (COP29) əldə edilmiş qərarların, o cümlədən Paris Sazişinin 6-cı Maddəsinin icrası üzrə nəticələrin əhəmiyyəti təhlil edilir, onların qəbulu üzrə iqlim danışıqları prosesinə xronoloji qaydada nəzər yetirilir. Məqalədə eyni zamanda, qeyd olunan nəticələrin global istiləşmənin məhdudlaşdırılması üzrə Paris Sazişindəki “1,5°C hədəfinə” nail olunması üçün hər bir ölkədə iqlim ambisiyalarının gücləndirilməsi, mitiqasiya üzrə iqlim fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi məsələlərində rolu araşdırılır.

Ф.Д.Гумбатов

ИСТОРИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ, ПОЛУЧЕННЫЕ ВО ВРЕМЯ COP29, ОБ ИНСТРУМЕНТАХ И МЕХАНИЗМАХ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ НА УГЛЕРОДНЫЕ ВЫБРОСЫ

Ключевые слова: *климатическая дипломатия, митигация, адаптация, климатическое финансирование, инструменты ценообразования на углеродные выбросы, углеродный рынок, налог на выбросы углерода, Механизм Углеродного Регулирования на Границе*

В статье изучается важность решений, связанных с инструментами и механизмами ценообразования на выбросы углерода, принятых на 29-й сессии Конференции Сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата (COP29) в Баку в 2024 году, включая прогресс в реализации статьи 6 Парижского соглашения. Кроме того, в нем рассматривается переговорный процесс до принятия этих решений в хронологическом порядке, а также роль упомянутых результатов COP29 в расширении климатической деятельности, укреплении климатических амбиций в каждой стране для достижения «цели 1,5° C» в Парижском соглашении по ограничению глобального потепления.

F.D.Humbatov

HISTORICAL RESULTS ACHIEVED DURING COP29, CARBON PRICING TOOLS AND MECHANISM

Keywords: *climate diplomacy, mitigation, adaptation, climate financing, carbon pricing tools, carbon market, carbon tax, Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM)*

Paper studies the importance of the decisions related carbon pricing tools and mechanisms, adopted at the 29th session of the Conference of the Parties to the UN Framework Convention on Climate Change (COP29) in Baku on 11-24/11/2024, including progress on the implementation of Article 6 of the Paris Agreement. Moreover, it examines climate negotiations process towards adoption of these decisions in chronological order, as well as the role of the mentioned COP29 results in expanding climate activities, strengthening climate ambitions in each country to achieve the "1.5 ° C goal" in the Paris Agreement to limit global warming.

Məlum olduğu kimi, 2024-cü il noyabrın 11-23 tarixlərində Bakı şəhərində COP29 uğurla təşkil olundu. Bu qlobal konfrans dünyanın 196 ölkəsindən 72 mindən çox iştirakçını, o cümlədən 80 dövlət və hökumət başçısını, vitse-prezidentləri və nazirləri bir araya gətirmişdir.¹

Müxtəlif xarici destruktiv qüvvələrin söylərinə baxmayaraq, bu mötəbər tədbirin məhz Azərbaycan Respublikasında təşkili hüququnun əldə edilməsi, əvvəlki COP-larla müqayisədə çox qısa zamanda, yəni cəmi 11 ayda bu beynəlxalq iqlim konfransının yüksək səviyyədə təşkili üçün bütün təşkilatı-inzibati məsələlərin vaxtında və keyfiyyətli həlli, COP29 Sədrliyi aparatının, iqlim danışıqçılarının milli heyətinin yüksək professionalıqla formalaşdırılması, bütün sektorların bu məsələyə qısa zamanda cəlb edilməsi bilavasitə AR Prezidenti Möhtərəm cənab İlham Əliyev tərəfindən rəhbərlik edilən gərgin və effektiv fəaliyyətin nəticəsi, iqlim diplomatiyasının unikal, tarixi qələbəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Qeyd edək ki, UNFCCC-nin təlimat kitabında COP kimi tədbirlərin keçirilməsi üçün hazırlıq işlərinə iki illik müddətin ayrılması məsləhət bilinir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti tərəfindən bu beynəlxalq iqlim konfransının bir ildən də az müddətə və çox yüksək səviyyədə təşkili qurur verici hadisədir.

Bu mənada, hər bir ölkədə və ya beynəlxalq münasibətlər kontekstində iqlim diplomatiyasının effektiv icra edilməsi üçün onun müxtəlif aspektlərinin tarixi inkişaf mərhələləri, iqlim dəyişmələri ilə

¹<https://cop29.az/en/media-hub/news/cop29-achieves-full-operationalisation-of-article-6-of-paris-agreement-unlocks-international-carbon-markets>

mübarizə istiqamətləri, o cümlədən mitiqasiya və adaptasiya, iqlim maliyyələşməsi, karbon qiymətləndirilməsi alətləri, yəni karbon ticarəti, karbon vergisi və digər məsələlər barədə kifayət qədər spesifik biliklər tələb olunur [1, s.135; 5, s.12; 6, s.72]. Bu xüsusda, hazırkı məqalədə karbon qiymətləndirilməsi alətləri və mexanizmləri baxımdan, BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasında (COP29) əldə edilmiş tarixi qərarlar, o cümlədən Paris Sazişinin 6-cı Maddəsinin icrası üzrə nəticələr təhlil edilir, onların qəbulu üzrə iqlim danışıqları prosesinə xronoloji qaydada nəzər yetirilir, habelə bu nəticələrin global istiləşmənin məhdudlaşdırılması üzrə Paris Sazişindəki “1,5°C hədəfinə” nail olunması üçün hər bir ölkədə iqlim ambisiyalarının gücləndirilməsi, mitiqasiya üzrə iqlim fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi məsələlərində rolu və əhəmiyyəti araşdırılır [2, s.23; 3, s.160; 7, s.9].

Qeyd olunmalıdır ki, iqlim diplomatiyası kontekstində COP29-un əvvəlki global iqlim konfranslarından effektivlik baxımdan üstünlüyünü ifadə etməyə əsas verən önəmli nəticələrdən biri, heç şübhəsiz ki, Paris Sazişinin **6-cı maddəsinin** icrasının reallaşdırılması üçün müvafiq mexanizmin və alətlərin yaradılması barədə tarixi qərarların qəbulundan ibarət olmuşdur [4, s.116]. Bu məsələ əvvəldən də COP29 Sədrliyinin əsas prioritetlərindən biri olmuşdur və intensiv ikitərəfli texniki və siyasi danışıqlar prosesinin uğurlu təşkili sözügedən məsələlərdə tarixi uğura yol açmışdır.

Məlum olduğu kimi, **Paris Sazişinin 6-cı Maddəsinin 2-ci bəndi** yalnız ölkələr arasında emissiyaların azaldılması vahidlərinin mübadiləsinə həsr olunmuşdur.² Qeyd edək ki, 6.2-ci bəndi üzrə mitiqasiya vahidləri Beynəlxalq Ötürülən Mitiqasiya Nəticələri (Internationally Transferred Mitigation outcomes - ITMOs) adlanır.

Belə ki, istənilən ölkə, Paris Sazişinin 4-cü Maddəsinə əsasən, hazırlamalı olduğu Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Təhfələr (NDC) sənədində müəyyən etdiyi hər hansı mitiqasiya hədəflərinə orada qeyd olunan zaman intervalında nail olmamasına görə adicəkilən Sazişdə sanksiya sistemi mövcud deyildir. Buna baxmayaraq, Konvensiya və Paris Sazişi ilə əlaqədar beynəlxalq öhdəliyin yerinə yetirilməsi, habelə beynəlxalq arenada nüfuzuna xələl gəlməməsi üçün ölkələr qeyd olunan NDC sənədlərindəki hədəflərə nail olmaq məqsədilə müvafiq emissiyalarının azaldılması, dekarbonizasiya fəaliyyətlərini həyata keçirməyə üstünlük verirlər [8, s.215; 10, s.10-12]. Bir sıra hallarda, ölkələr öz emissiyalarının azaldılması iqtisadi cəhətdən və ya digər səbəbdən əlverişli olmadıqda, onun əvəzinə digər ölkələrdə həyata keçirilmiş mitiqasiya tədbirləri nəticəsində meydana gələn

² https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

mitiqasiya vahidləri, yəni emissiyaların azaldılması vahidlərini (Beynəlxalq Ötürülən Mitiqasiya Nəticələri) müvafiq müqavilə əsasında almaqla kompensasiya edirlər, yəni beynəlxalq karbon ticarəti və ya ofset əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Paris Sazişinin 6-cı maddəsinin 2-ci bəndi məhz ölkələrin dekarbonizasiyası yolunda onlara sözügedən vahidlərin mübadiləsi imkanına həsr olunmuşdur. Lakin şəffaf, izlənilə bilən proses kimi, iqiqat istifadə və ya hesabatlılığı istisna edən bu mexanizmin detalları Paris Sazişi qüvvəyə mindiyi dövrdə müəyyən olunmamışdı və buna görə də bütün texniki məsələlər barədə qərarların qəbulu sonrakı COP-lara qədər təxirə salınmışdır [4, s.116-117; 4, s.215].

Qeyd edək ki, hazırda Yaponiya, Norveç, İsveçrə, Singapur və bir sıra digər inkişaf etmiş ölkələr digər dövlətlərdən müəyyən həcmdə emissiyaların azaldılması vahidlərini almağa hazır olduqlarını bildirirlər. Ölkələr karbon vahidlərin iqiqat istifadəsinə (double counting) imkan verməyən, xüsusən də yerinə yetirilməsi və mübadiləsi üçün şəffaf və etibarlı təsis və izləmə sisteminin yaradılmasına məsuliyyətlə yanaşırlar [4, s.9-15]. Bu xüsusda Dubayda keçirilmiş COP28 zamanı bir sıra hallarda emissiyaların azaldılması barədə məlumatların tam olmaması və ya ölçülə bilən, müqayisə oluna bilən olmaması kimi məsələlər müzakirə olunmuş, habelə istixana qazlarının milli səviyyədə inventarlaşdırılması, bu qazların emissiyalarının azaldılması nəticələrinin reyestrə daxil edilməsi məsələlərində konfidensiallıq və s. məsələlər üzrə müzakirələr aparılmış, amma bütün bu müzakirələr bir nəticəyə gətirib çıxarmamışdı. Bundan əlavə, COP28-də mövzu üzrə danışıqlar zamanı, təqdim edilən karbon vahidlərinin sosial-iqtisadi bütövlüyə (socio-economic integrity) təsirlərinin qiymətləndirilməsi məsələsi də açıq qalmışdı. Eyni zamanda, karbon vahidləri üzrə ardıcıl əqdlər zamanı bu vahidlərin izlənilməsi sxeminin qurulması üzrə danışıqlar prosesində də xeyli çətinliklər yaranmış və xırda irəliləyişlərə nail olunsada, ümumən konsensus əldə edilə bilməmişdi.

Bununla yanaşı, COP28 zamanı Afrika ölkələri, AB, Singapur və Tropik Yağış Meşələri Koalisiyası və digər ölkələr, onların birliklərinin təkidi ilə Paris Sazişinin 6.2 və 6.4 bəndlərinin birlikdə, yəni vahid paket formatında nəzərdən keçirilməsi qərara alınmışdır [4, s.121].

Əlavə edək ki, qeyd olunan beynəlxalq karbon ticarəti mexanizminin indiyədək təşkilinin müsbət təcrübələrindən biri kimi Yaponiya tərəfindən tətbiq olunan JCM mexanizmi barədə bəhs edək. Belə ki, ötən dövrdə Yaponiya hökuməti Paris Sazişinin 6.2 Maddəsinə uyğun sürətdə yaratdığı **JCM (Joint Crediting Mechanism - Birgə Kreditləşmə Mexanizmi)** adlı karbon ticarəti mexanizmi ilə bağlı dünyanın bir çox ölkələri ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələrini qura bilmişdir. Belə ki, bu dövlət müvafiq ikitərəfli əməkdaşlıq müqaviləsi əsasında adı çəkilən mexanizm üzrə bir çox ölkələrdə

NDC hədəflərinə çatmaq üçün həyata keçirilən mitiqasiya fəaliyyətlərinə maliyyə dəstəyini öz ölkəsindəki dövlət, özəl və digər qurumların vəsaitləri hesabına səfərbər edir, bu mitiqasiya layihələri uğurla icra edildikdən və bunun müqabilində emissiyaların azalması baş verdikdən sonra isə qeydiyyatdan keçmiş kreditlərin bir hissəsini əldə etmiş olur. 2011-ci ildən indiyədək belə ikitərəfli müqavilələr artıq 30-a yaxın ölkə ilə imzalanmışdır. Azərbaycan Respublikası ilə də analoji müqavilə 05.09.22 tarixdə imzalanmışdır [4, s.118]. Ən maraqlısı isə budur ki, məhz Bakıda COP29-da Paris Sazişinin 6-cı maddəsinin tam işlək mexanizmi barədə müvafiq tarixi qərarların qəbulundan ilhamlanaraq, Yaponiya hökuməti 01.04.2025-ci il tarixdə bu ölkədəki Qlobal Ətraf Mühit Mərkəzini (Global Environment Centre -GEC) rəsmən JCM məsələlərinin icrası ilə məşğul olan agentliyə, yəni JCM Implementation Agency (JCMA) çevrilməsi barədə qərar qəbul etmişdir.³ Qeyd edək ki, yaxın perspektivdə JCM mexanizminin daha çox kənd təsərrüfatı, meşəçilik, nəqliyyat, Karbon Tutulması və Saxlanması (CCS) sahələrindəki mitiqasiya məsələlərinə tətbiqi gözlənilir.

Paris Sazişinin 6-cı Maddəsinin 4-cü bəndi isə müxtəlif hüquqi şəxslər arasında emissiyaların (müvafiq qayda və meyarlar çərçivəsində) azaldılması vahidlərinin mübadiləsi və qeydiyyatı məsələlərini əhatə edir. Bu halda emissiya azaldılması vahidləri İTMO deyil, **A6.4ER** adlanır. Bu çərçivədə həyata keçiriləcək fəaliyyətlər indiyədək Kioto Protokolu əsasında tətbiq olunan **Təmiz İnkişaf Mexanizminin (CDM)** davamı hesab olunur.

Qeyd edək ki, Maddə 6.4 üzrə qaydaların və meyarların əsas hissəsi əvvəllər, yəni COP27 zamanı 7/CMA.4 qərarı ilə qəbul edilmişdir. Lakin Tərəflər COP27-də bir sıra prosessual məsələlər üzrə tam razılığa nail ola bilmədilər və onların müzakirəsi COP28-də davam etdirildi. Məsələn, 6.2 və 6.4-cü bəndləri üzrə beynəlxalq reyestrin razılaşdırılması, vahidlərin mənşəyinin şəffaflığının təmin edilməsi kimi məsələlər üzrə danışıqlar texniki cəhətdən çox mürəkkəb oldu. Danışıqlar zamanı ölkələr arasında digər gərgin mübahisə isə karbon vahidlərinin ilk transferi üzrə əməliyyatın bu vahidi satan ölkədə milli səviyyədə məcburi təsdiqi, yəni avtorizasiyası prosedurunun ətrafında baş vermişdi.

Bundan əlavə, COP 28 zamanı mövzu üzrə danışıqlarda ən böyük, fikrimizcə, nəzəri problemlərdən biri də iqlim fəaliyyətlərinə aid olan “emissiyaların qarşısının alınması” (emission avoiding) və “təbiətin mühafizəsinin yaxşılaşdırılması” kimi terminlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsinin mümkün olmaması ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, bəzi ölkələrin nümayəndələrinin rəyinə görə, “emissiyaların qarşısının alınması” emissiyaların gözləndiyi, lakin xüsusi layihə nəticəsində baş vermədiyi

³ <https://gec.jp/jcm/agency/index-en.html>

vəziyyətdir, yəni bu ifadə bir növ qabaqlayıcı tədbiri xarakterizə edir. Eyni zamanda, “təbiətin mühafizəsinin yaxşılaşdırılması” dedikdə isə, həm ekosistemlərdə karbonun saxlanması, həm də atmosfərdən çıxarılması kimi hallar başa düşülməlidir. COP 28-də bu anlayışlar bir sıra ölkələr tərəfindən qəbul olunmamışdır. Səbəb olaraq, yuxarıdakı kimi izah olunan «emissiyaların qarşısının alınması» tədbirinin qabaqlayıcı tədbir olduğu, yəni heç də mitiqasiya xarakteri kəsb etmədiyi qeyd edilmişdir. Hətta COP28-də bu məsələnin 2028-ci ildə IPCC tərəfindən mövzu üzrə hazırlanması nəzərdə tutulan xüsusi hesabat nəşr edilənədək təxirə salınması kompromis variant kimi müzakirəyə çıxarılmışdır.

Nəticə etibarilə, COP 28-də Paris Sazişinin 6.2 və 6.4 bəndləri ilə bağlı konsensus əldə oluna bilmədi və bu məsələlərin 2024-cü ilin iyun ayında Bonn şəhərində təşkil olunmuş Yardımçı Qurumların 60-cı sessiyasında (SB-60), daha sonra COP 29-da bir daha nəzərdən keçirilməsi qərarlaşdırıldı.

Paris Sazişinin 6-cı maddəsinin 8-ci bəndi isə istixana qazları emissiyalarının azaldılması (mitiqasiya) tədbirləri üzrə beynəlxalq əməkdaşlıqda qeyri-bazar yanaşmalarına (yəni, non market approach - NMA) aiddir. Belə ki, burada mitiqasiya vahidlərinin mübadiləsi deyil, digər maliyyə-iqtisadi alətlərlə emissiyaların azaldılması məsələləri nizamlanır. Məsələn, Avropa Birliyində 2026-cı ilin yanvar ayının 1-dən tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan CBAM (Carbon Border Adjustment Mechanism - Sərhəddə Karbon Tənzimlənməsi Mexanizmi) mexanizmi Paris Sazişinin məhz 6.8-ci maddəsində bəhs edilən qeyri-bazar yanaşmalarına nümunə göstərilə bilər. CBAM barədə məlumat bu paragrafda əlavə təqdim edilir. Araşdırmalar göstərir ki, qeyri-bazar yanaşmaları mitiqasiya vahidlərinin mübadiləsi ilə müqayisədə global emissiyaların daha böyük azaldılması potensialına malikdir.

Beləliklə, iqlim diplomatiyasının texniki cəhətdən ən mürəkkəb problemlərindən biri hesab olunan Paris Sazişinin 6-cı Maddəsi üzrə COP29-da əldə edilmiş tarixi nailiyyət, yəni yekdilliklə qəbul edilmiş qərarlar, heç şübhəsiz ki, ölkələrin karbon neytrallığına nail olunması, ətraf mühitin bütövlüyünün, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələlərində mühüm rol oynayacaqdır. Bu qərarların iqlim dəyişmələri ilə mübarizədə əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, onlar real, yoxlanıla bilən və ölçülə bilən emissiyaların azaldılması və aradan qaldırılması vasitəsilə beynəlxalq karbon bazarlarının şəffaflığını və dayanıqlığını təmin etməklə, global iqlim investisiyalarına təkan vermək üçün böyük potensial formalaşdırır. Belə ki, bu qərarların qəbulu, məsələn, kömür istehsalı müəssisələrinin istismardan çıxarılması, geniş miqyasda günəş panelləri, külək stansiyalarının quraşdırılması, meşələrin salınması, yaşıl hidrogen istehsalı və digər

mitiqasiya fəaliyyətlərinin genişlənməsinə təkan verəcək, özəl sektor və digər maraqlı tərəflərin bu prosesə cəlb olunmasını stimullaşdıracaqdır. Paralel olaraq, qeyd olunan fəaliyyətlər inkişaf etməkdə olan ölkələrə, xüsusən Afrika ölkələrinə, zəif inkişaf etmiş ada dövlətlərə və digərlərinə yeni investisiya dalğasının formalaşmasına səbəb olacaqdır.

Beləliklə, COP29 zamanı Maddə 6.2 üzrə əldə edilmiş konsensus beynəlxalq karbon bazarlarının Paris Sazişinə uyğun şəkildə qurulmasına imkan verməklə yanaşı, həm də ölkələr arasında karbon kredit mexanizmini tamamilə funksional hala gətirəcəkdir. Belə ki, ölkələr arası karbon ticarətinə aid olan Maddə 6.2 üzrə COP29-da əldə edilmiş qərar ölkələrin karbon ticarətinə necə rəsmi razılıq verməsi və bunu izləyən **kooperativ xarakterli reyestrlərin** necə işləyəcəyi ilə bağlı suallara aydınlıq gətirir, ətraf mühitin bütövlüyünün şəffaf texniki yoxlamalar vasitəsilə təmini məsələsini müəyyən edir.⁴ Konkret olaraq, COP29-da Maddə 6.2 üzrə ölkələr tərəfindən karbon krediti transferi üçün razılıq (authorisation), ilk transfer, hesabat formatı və əlavə elementlər, məlumatların uyğunsuzluqları və onların nəticələri, reyestr funksiyası kimi məsələlər barədə detallı qaydalar işlənib hazırlandı.

Paralel olaraq, Paris Sazişində **Kreditləşmə Mexanizmi** kimi də adlandırılan Maddə 6.4 üzrə COP29-un elə ilk günündə qəbul edilmiş qərarla isə **BMT himayəsində mərkəzləşdirilmiş karbon bazarı üçün standartlar** ölkələr tərəfindən razılaşdırılmışdır. Paris Sazişinin Kreditləşmə Mexanizmi, qeyd olunduğu kimi, ilk növbədə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yeni maliyyə-investisiya axınlarının formalaşmasına böyük töhfə verəcəkdir. Eyni zamanda qərardakı norma zəif inkişaf etmiş ölkələrin razılığı olmadan karbon ticarəti əməliyyatlarının həyata keçirilməsini qeyri-mümkün edir və onlara bu bazarda iştirak üçün əlavə təlim və səriştələrin artırılması üçün dəstək mexanizmini müəyyən edir.⁵ Konkret olaraq, COP29-da Maddə 6.4 üzrə qəbul edilmiş qərardakı, mitiqasiya metodologiyalarının və emissiyaların (atmosferdən) çıxarılmasının inkişaf etdirilməsi (development of mitigation methodologies and emission removals) üçün **standartlar** məcburi xarakter daşıyan Dayanıqlı İnkişaf (Dİ) alətləri, apellyasiya və şikayət prosesi, Yardımçı Qurumların (SB) qərar qəbuletmə prosedurları, reyestrlərin qarşılıqlı əlaqəsi, ölkələrin karbon krediti transferi üçün razılığı (authorisation) kimi məsələləri əhatə edir, müvafiq qaydaları detallı əks etdirir.

COP29-da Maddə 6.8 üzrə əldə edilmiş qərarla isə 2023-2024-cü illəri əhatə edən Mərhələ 1 və 2025-2026-cı illəri əhatə edən Mərhələ 2 üçün

⁴ <https://unfccc.int/documents/643663>

⁵ <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/COP29-Outcomes-on-Article-6.4.pdf>

NMA (qeyri-bazar yanaşmaları) barədə bəhs edilir. Qərar, konkret olaraq, 1-ci Mərhələnin qiymətləndirilməsi, müvafiq tövsiyələrin hazırlanması, NMA platformasının təkmilləşdirilməsini və 2-ci Mərhələ üçün potensialın artırılmasını nəzərdə tutur.

Məlumat üçün əlavə edək ki, hazırda dünya miqyasında beynəlxalq karbon ticarəti bazarı iki əsas kateqoriyaya bölünür. Bunlar, uyğunluq və ya **məcburi karbon bazarı** (Compliance Carbon Market - CCM) və **könüllü karbon bazarıdır** (Voluntary Carbon Market - VCM).⁶ Sadə formada izah etsək, bu karbon bazarları arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, **məcburi karbon bazarı** (CCM) istixana qazları emissiyalarının azaldılmasını təmin etmək üçün bir dövlət və ya onların birliyi tərəfindən müəyyən edilən və nəzarət edilən qaydalarla tənzimlənən və **“məhdudlaşdır və sat”** (**“cap and trade”**) prinsipinə əsaslanan karbon kreditlərinin mübadiləsi mexanizmindən ibarətdir. Müxtəlif ölkələrdə və regionlarda belə karbon bazarı nümunəsi kimi Avropa İttifaqının Emissiya Ticarəti Sistemini (EU ETS), Kaliforniya Azalt-və-Sat Proqramını (California's Cap-and-Trade Program) və Çin Milli Emissiyaların Ticarəti Sxemini (China's National Emissions Trading Scheme (ETS) misal göstərmək olar. Paris Sazişinin 6.2, 6.4 maddələri üzrə karbon vahidlərinin yaranması və mübadiləsinin qeydiyyatı məcburi karbon bazarı qaydalarına uyğundur.

Məcburi karbon bazarlarından fərqli olaraq, **könüllü karbon bazarları** hər hansı dövlət və ya onların birliyi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalar əsasında fəaliyyət göstərmir və bu bazarlar özəl sektora şirkətlərin və ya ayrı-ayrı şəxslərin dayanıqlı biznes fəaliyyətini təmin etmək üçün müəyyən könüllü surətdə tətbiq edilən standartlar əsasında formalaşır. Bu mexanizmdə şirkətlərin iştirakı tamamilə açıqdır və sərbəstdir. Belə ki, ayrı-ayrı şirkətlər öz karbon neytrallığına və ya müəyyən etdiyi mitiqasiya hədəfinə nail olmaq üçün könüllü karbon bazarlarında karbon “offset” əməliyyatını, yəni karbon kompensasiyasını həyata keçirə bilirlər. Belə kompensasiyalar, məsələn, bərpa olunan enerji mənbələri qurğularının (günəş paneli və s.) yerləşdirilməsi, meşələrin bərpası təşəbbüsləri, metan tutma-saxlama layihələri, atmosferdən birbaşa karbon çıxarılması layihələri və digər mitiqasiya xarakterli iqlim fəaliyyətləri zamanı konkret istixana qazları emissiyalarının azaldılması, onların qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması hesabına baş verir. Qeyd olunduğu kimi, könüllü karbon bazarlarında məcburi bazarlarda mövcud olan ciddi tənzimləmə nəzarəti olmasa da, şirkətlərin könüllü karbon kredit əməliyyatlarına etibarını təmin etmək üçün hazırda bir sıra tanınmış, aparıcı şirkətlər arasında kifayət qədər

⁶ <https://www.homaio.com/post/what-is-the-difference-between-voluntary-carbon-market-and-compliance-market>

populyar olan müstəqil standartlar tətbiq olunmaqdadır. Bu standartlara misal olaraq, Yoxlanılmış Karbon Standartını (**VCS** – Verra və ya Verified Carbon Standard), Qızıl Standartı (**GS** - Gold Standard), Amerika Karbon Qeydiyyatını (**ACR** - American Carbon Registry), xüsusən aviasiya sektorunda emissiyaların offset əməliyyatları məqsədilə hətta 126 ölkənin könüllü iştirak etdiyi **CORSIA** (Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation) standartını, İqlim Fəaliyyəti Ehtiyatını (**CAR** - Climate Action Reserve), **Plan Vivo**, **MDL**, **İC** və digərlərini göstərmək olar. Bunların arasında ən populyar olanlardan və faktiki olaraq, ilk qurulanlardan biri Qızıl Standartdır. O, 2003-cü ildən fəaliyyət göstərir və istifadəçiləri arasında WWF (World Wide Fund for Nature) fondu da vardır. Digərlərindən VCS 2007-ci ildən, CAR isə 2008-ci ildən fəaliyyət göstərir [4, s.126].

Bundan əlavə, yuxarıda bəhs olunan Paris Sazişinin 6.8-ci Maddəsindəki qeyri-bazar yanaşmasına misal olaraq, Avropa Birliyinin CBAM (Sərhəddə Karbon Tənzimlənməsi Mexanizmi) mexanizmini göstərmək olar. Məlumat üçün qeyd edək ki, 2019-cu ilin sonunda Avropa Yaşıl Razılaşmasının (European Green Deal) tərkib hissəsi kimi, Avropa Birliyi ilk dəfə 2050-ci ilə qədər karbon cəhətdən neytral bir qitə olmaq hədəfini açıqladı. Bununla əlaqədar, 2030-cu ilə qədər 1990-cı il (baza ili) səviyyəsi ilə müqayisədə istixana qazları emissiyalarının həcmi ən azı 55% azaltmaq üçün iqlim, enerji, torpaqdan istifadə, nəqliyyat və vergi siyasətlərini yenidən nəzərdən keçirmək, bu siyasətləri karbon-neytral qitə hədəfinə uyğunlaşdırmaq üçün Avropa Birliyi 14 iyul 2021-ci il tarixində yeni “**Fit for 55**” strateji sənədlər paketini qəbul etdi. Ümumən beynəlxalq ticarətə təsir edəcək müvafiq paketin əsas elementlərindən biri isə məhz Sərhəddə Karbon Tənzimlənməsi Mexanizmi (CBAM) olmuşdur.⁷

CBAM, faktiki olaraq, AB daxilində kommersiya mallarının istehsalı zamanı yaranan istixana qazları emissiyalarına görə ödəmələrin – karbon vergisinin, yəni xarici ölkələrdən Avropa Birliyi ərazisinə idxal olunan malların öz ölkəsində istehsalı, konkret olaraq, enerji istifadəsi və istehsal prosesi zamanı meydana gələn (yəni, Scope1,2,3) istixana qazları emissiyalarının karbon dioksid ekvivalentində olan ümumi həcminə görə verginin sərhəddə tətbiqi sistemidir. CBAM-ın tətbiqinə dair qaydalar ilk dəfə 6 may 2023-cü il tarixində AB-də rəsmi qəzetdə dərc edilmişdir.

Bununla yanaşı, indiyədək Avropa İttifaqı ölkələrində, Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası ölkələrində (Lixtenşteyn, İslandiya və Norveç) və İrlandiya ilə Şimali İrlandiya arasındakı Protokola uyğun olaraq, elektrik enerjisi istehsalı üçün Şimali İrlandiya arasında istixana qazları

⁷ https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en

emissiyalarını məhdudlaşdırmaq üçün karbon qiymətləndirilməsi aləti kimi yuxarıda bəhs olunan **məcburi karbon bazarı** qismində Emissiya Ticarəti Sistemindən (Emission Trade System) istifadə edilməkdədir. Burada qurum və şirkətlərə Avropa Birliyi ETS çərçivəsində ödənişsiz təqdim olunan emissiya icazələrinin (allowances) tədricən azaldılması və CBAM sistemi tam işlək vəziyyətə gəldikdən sonra isə ümumiyyətlə ləğv edilməsi planlaşdırılır. Bununla əlaqədar, AB daxilində emissiyaları azalda bilməyən şirkətlərin karbon xərclərinin yüksələcəyi və onların tədricən AB xaricində istehsalat üstünlük vermələri, yəni bir növ AB-dən “karbon sızması”nın baş verməsi riskinin artacağı gözlənilirdi. Məhz buna görə, çıxış yolu kimi CBAM ideyası meydana gəldi. Belə ki, onun əsas məqsədi bu *“karbon sızması” riskini azaltmaqdan*, yəni məhsulun AB daxilində və ya xaricində istehsal olunmasından asılı olmayaraq, istehsal zamanı yaranan istixana qazları emissiyalarının (CO₂ ekvivalentində) hər tonuna görə məcburi ödənişlərin tətbiqi və bu ödənişlərə uyğun müvafiq sertifikatların əldə edilməsindən ibarətdir. Hazırda, 1 oktyabr 2023-cü il tarixdən 31 dekabr 2025-ci il tarixədək olan keçid dövründə AB-də emissiyalar haqqında rüblük hesabatların verilməsi məcburi hal almışdır, lakin bu dövrdə karbon ödəmələri və CBAM sertifikatlarının alınması hələ ki tələb olunmur. Növbəti ildən şirkətlər idxal olunan mallarda “daxili emissiyalar”, yəni birbaşa və dolayı emissiyalar barədə hesabat, həmçinin üçüncü ölkədə həyata keçirilmiş mümkün karbon ödənişləri, yəni karbon vergisi haqqında məlumatları təqdim etməli olacaqlar. Bu arada “daxili emissiyalar” (embedded emissions) dedikdə, enerji istifadəsi və istehsal prosesi zamanı yaranan emissiyalar da daxil olmaqla, həmin məhsulun istehsalı zamanı yaranan bütün istixana qazları emissiyalarının ümumi miqdarı nəzərdə tutulur. 1 yanvar 2026-cı il tarixindən etibarən, yuxarıda bəhs olunan hesabatla əlavə olaraq, CBAM sisteminə tabe olan idxal məhsulların “daxili emissiyalarının” hər tonuna karbon vergisi tətbiq ediləcək və bu verginin həcmi 2034-cü ilə qədər tədricən artacaqdır. Hazırda bu vergi həcmi - bir ton üçün 70 avrodur, 2034-cü ilə qədər onun 250 avroyadək artacağı proqnozlaşdırılır [4, s.128]. Bu vergi həcmi AB tərəfindən müəyyən olunmur, o, Avropa İttifaqı Emissiya Ticarəti Sistemi (EU ETS) çərçivəsində baş verən karbon vahidlərinin müvafiq həftəlik hərracları zamanı müəyyən olunur.

Qeyd edək ki, CBAM üzrə keçid dövrü 2023-2025-ci illəri əhatə edir, 2026-cı ilin yanvar ayının 1-dən etibarən CBAM AB-yə idxal ediləcək elektrik enerjisi (AB-nin üzv ölkələrinin Eksklüziv İqtisadi Zonasında istehsal olunan elektrik enerjisinə aid deyil), dəmir və polad, sement, alüminium, hidrogen və gübrə kimi məhsullara tətbiq olunacaqdır. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən AB-yə qeyd olunan məhsulları ixrac etməyi

planlaşdıran şirkətlər müvafiq link vasitəsilə idxal ediləcək mallar və karbon izi barədə məlumatları orada yerləşdirə bilərlər [4, s.129]).

25.02.2025-ci il tarixdə Avropa Komissiyası ilk **Omnibus paketi** çərçivəsində CBAM-ın sadələşdirilməsi və bürokratiyanın azaldılması üçün bir sıra dəyişikliklər təklif etdi. Belə ki, ilk növbədə adı çəkilən mexanizmin AB-yə idxal ilə məşğul olan mikro və kiçik biznesin rəqabətqabiliyyətliliyinə xələl gətirməməsi və cüzi az emissiyaya malik məhsullarla əlaqəli bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması məqsədilə **50 ton CO2** ekv.-dən az emissiyaya malik, idxal olunan məhsullar karbon vergisindən ümumiyyətlə azad edildi. Statistikaya görə, əslində bu tədbir AB-yə idxal edən 90% şirkətləri əhatə etmiş oldu. Eyni zamanda, belə nisbətən cüzi emissiyaya malik olan şirkətlər sırasından CBAM mexanizminin tətbiqini arzulayan qurumlar olarsa, onlar üçün CBAM bəyannaməçisi statusunun təsdiqi (yəni, authorized declarant, 31.03.2025-ci il tarixdən karbon izi barədə hesablamalarını və digər sənədlərini təqdim edən qurumlar bu məlumatların müvafiq təftişindən sonra bu statusu ala bilər), müvafiq emissiyaların hesablanması, CBAM maliyyə öhdəliyinin idarə edilməsi kimi məsələlərdə ciddi sadələşdirmə nəzərdə tutulur.

Qeyd edək ki, ilk **Omnibus paketi** həm də mümkün sui-istifadə ilə mübarizə normalarının gücləndirilməsi və ixracatçı şirkətlərin Avropa Komissiyasını aldatmaq üçün öz dövlətlərindəki hakimiyyət orqanları, xüsusən də vergi orqanları fırıldaqçı işbirliyini aradan qaldırmaq istiqamətində tədbirlərlə müşayiət olunacaqdır.

Beləliklə, karbon vergisi “daxili emissiyalar” barədə təqdim olunmuş etibarlı, yoxlanılmış hesabatların əsasında CBAM sertifikatlarının alınması yolu ilə həyata keçiriləcəkdir. Eyni zamanda, əgər məhsulun idxal olduğu mənşə ölkədə karbon vergisi ödənilibsə, o zaman yalnız və yalnız idxal edilən bu məhsul üçün Aİ-nin ETS-də karbon vahidlərinin bazar qiyməti (yəni, müvafiq CBAM sertifikatlarının dəyəri) ilə mənşə ölkədə ödənilmiş həmin karbon vergisi arasındakı fərq AB-yə ödəniləcəkdir, mənşə ölkədə ödənilmiş karbon vergisi isə AB tərəfindən istehsalçı şirkətə qaytarılacaqdır.

Bununla bağlı, 2026-cı ildən etibarən AB-yə mümkün ixracatla bağlı CBAM sertifikatlarına olan ödənişlərin bir hissəsinin, ölkəmizdəki karbon vergisi qədər məbləğin AR-də qalması üçün ən azından AB-yə ixrac olunan mallara karbon vergisi tənzimlənməsinin tətbiqi, gələcəkdə isə Azərbaycan Respublikasında Emissiya Ticarət Sisteminin (ETS) yaradılması və yaxud da müəyyən sektorlarda hər iki mexanizmi ehtiva edən hibrid sistemin yaradılması hazırda ölkəmizdə əsas prioritet məsələlərdəndir.

Bu istiqamətdə Azərbaycan hökuməti tərəfindən beynəlxalq karbon qiymətləndirilməsi alətləri və mexanizmlərinin öyrənilməsi üzrə artıq

intensiv addımlar atılmaqdadır. Belə ki, istər daxili karbon bazarı, istərsə də karbon vergisinin iqtisadiyyata və ayrı-ayrı sektorlara təsirləri, bu sahədə AB, Türkiyə, Qazaxıstan, Rusiya təcrübələri öyrənilməkdədir.

Qeyd edək ki, hazırda beynəlxalq təcrübədə mitiqasiya məqsədləri üçün **karbon qiymətləndirilməsi alətləri** qismində karbon vergisi və daxili karbon ticarəti mexanizmindən geniş istifadə edilir. Eyni zamanda, inklüziv iştirakçılıq, daxili qiymətli kağızlar bazarının inkişafı və ən əsası ölkələrin karbon neytrallığına daha tez nail olunması baxımından, mütəxəssislər tərəfindən ETS sistemi karbon vergisi mexanizmindən daha mütərəqqi alət hesab edilir.

Bəhs edildiyi kimi, ETS sistemi ilə paralel olaraq, bir sıra ölkələrdə karbon vergisi sistemi də tətbiq edilir. Karbon vergisi emissiyalara müəyyən ödəmələr tətbiq etməklə qurumları mitiqasiya tədbirlərini həyata keçirməyə sövq edir. Məsələn, İsveçrə, Ukrayna və Böyük Britaniya istisna olmaqla, Avropa Birliyinin bütün ölkələri karbon vergisini tətbiq etməklə yanaşı, həm də EU ETS-nin tərkib hissəsidirlər. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasında da daxili karbon bazarı ilə paralel şəkildə, AB-yə və ya CBAM kimi mexanizmi tətbiq edək digər ölkələrə və ya onların birliyinə ixracat olunan məhsulların istehsalı zamanı meydana gələn bütün istixana qazlarına və ya onların müəyyən hissəsinə karbon vergisi tətbiq edilə bilər.

Belə ki, məsələn, 2026-cı ilin yanvar ayının 1-dən etibarən CBAM mexanizminin AB-yə elektrik enerjisi, dəmir və polad, sement, alüminium, hidrogen və gübrə kimi məhsullara tətbiq olunması nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikasının hazırda karbohidrogen ehtiyatları ilə yanaşı, gübrə (karbomid) və digər məhsulları AB-yə ixrac etməsi ilə əlaqədar, 2026-cı ildən etibarən qeyd olunan məhsullara karbon vergisi tətbiq etməklə, toplanan maliyyə vəsaitinin Avropa Komissiyasında deyil, məhz ölkəmizdə qalmasını və iqlim fəaliyyətlərinə, yaşıl keçid tədbirlərinə və ya digər sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərinə sərf edilməsini təmin etmək olar.

Qeyd edək ki, bir sıra nüfuzlu iqtisadçı mütəxəssislər tərəfindən CBAM və bu kimi digər qeyri-bazar yanaşması mexanizmlərinin Dünya Ticarət Təşkilatının (WTO) prinsiplərinə uyğun olmadığı, öz məhsullarına münasibətdə proteksionist alətlər olduğu da ifadə olunmaqdadır.

Sonda bir daha qeyd edək ki, COP29-da Paris Sazişinin 6-cı Maddəsi üzrə qəbuluna nail olunmuş qərarlar və onların hazırda detalizasiyası, proseduralar, standartlar haqqında sənədlər ölkələrə, hüquqi şəxslərə öz dekarbonizasiya hədəflərinə nail olmaq üçün karbon vahidlərinin mübadiləsi üzrə əməkdaşlığın genişlənməsi baxımından da geniş imkanlar açacaq, beynəlxalq karbon bazarının çox etibarlı və şəffaf təşkilini təmin edəcəkdir. Belə ki, hazırda bəzi etibarlı mənbələrə görə, transsərhəd karbon ticarəti üzrə əməkdaşlıq ölkələrin Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Təhfələr (NDC)

sənədlərindəki hədəflərə nail olmaq üçün iqlim fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün xərclərini ildə ən azı 250 milyard ABŞ dollarına qədər azaltmağa imkan verəcəkdir. Məhz buna görə də, COP29 Sədrliyi tərəfindən uğurla həyata keçirilən iqlim diplomatiyasının önəmli istiqamətlərindən biri də məhz Konvensiya və Paris Sazişi Tərəflərinin daha böyük iqlim ambisiyalarının reallaşdırılmasına investisiya yatırılmasının, NCQG barədə tarixi qərarın icrasının təşviqindən ibarətdir. Belə ki, bir çox ölkələr tərəfindən 2025-ci ildə təqdim edilməsi nəzərdə tutulan növbəti nəsil NDC-lər (NDC3.0) dünyanın qlobal istiləşmə hədəfi kimi “1,5°C Missiyası”na nail olunması baxımdan çox böyük əhəmiyyət daşıyır [4, s.137].

ƏDƏBİYYAT

1. *Abbasbəyli A.N.* Diplomatiya-siyasi ensiklopediya: 5 cildə, II c., 2024, 380 s.
2. Ələkbərov U., İnküziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları: Ali Məktəblər üçün dərslik. Bakı: Təhsil, 2018, 216 s.
3. *Hümbətov F.* Beynəlxalq münasibətlər kontekstində ekoloji təhlükəsizlik sisteminə real təhdid kimi qlobal iqlim dəyişmələri ilə mübarizə məsələləri // Dövlət İdarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə”, 2021, №3(75), s.159-176
4. *Hümbətov F.* Beynəlxalq münasibətlərdə iqlim diplomatiyası, müasir çağırışlar. Bakı, 2025, 352 s. (AR Əqli Mülkiyyət Agentliyində qeydiyyat nömrəsi– 04/C-14435-25, qeydiyyat tarixi 07.04.2025)
5. *Qurbanov S.H.* “Yeni “yaşıl” iqtisadi modelə doğru keçid: qlobal çağırışlar, imkanlar və perspektivlər” mövzusunda Beynəlxalq-praktiki konfrans, Bakı, 2022, 12 oktyabr, 94 s.
6. *Mahmudov Y.* Azərbaycan diplomatiyası, Bakı, 1996, 174 s.
7. *Humbatov F.* Low emission development outlook and its role in the environmental security system of the Republic of Azerbaijan. Baku: “Tuna” PPC LLC, 256 p. (AR Əqli Mülkiyyət Agentliyində qeydiyyat nömrəsi 04/C-12621-22, qeydiyyat tarixi 18.08.2022)
8. *Humbatov F.* Low emission development prospective of the Republic of Azerbaijan and regional environmental security challenges // Public Administration: theory and practice. Scientific and theoretical journal. 2023, №1(81), Baku, Publication of Academy Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan, pp.213-230

Redaksiyaya daxil olub 10.05.2025